

סימן נט

אבילות על חייל שנקבר במעוז

ראשי פרקים

שאלה

- א. מת שנתייאשו מלקבורו
- ב. ייאוש – של הקוברים או של הקרובים?
- ג. אבילות – לאחר המיתה או לאחר הקבורה?
- ד. משמעותה של הגדרת האוננות כתחילת אבילות
- ה. הקשיים שיש בהגדרה זו
- ו. קבורה ללא כוונה
- ז. כוונה במצוות שבין אדם לחבירו
- ח. כוונת הקרובים וכוונת הקוברים
- ט. קבורה זמנית

תשובה

מסקנות

שאלה *

במלחמת יום הכיפורים, באחד המעוזים של צה"ל בגזרת תעלת סואץ, נפגעו מספר חיילים ונהרגו. חבריהם הניחו אותם באחת השוחות וכיסו אותם בחול. לאחר מכן נפל המעוז בידי המצרים, וכל החיילים שנותרו בחיים נלקחו בשבי. עם שובם של החיילים השבויים ארצה, כעבור חודש וחצי, נודע למשפחות החללים על נפילת יקיריהן במערכה. לאחר מאמצים מרובים, כעבור חודשים רבים, ניאותרו המצרים לאפשר את העברת גוויותיהם של החללים לקבורה בישראל.

מקרה זה עורר מספר שאלות:

- א. מה הם דיני האבילות החלים על הקרובים?
- ב. מתי חלים עליהם דיני האבילות?
- ג. האם הקרובים נחשבים כאוננים במשך כל התקופה שעד הקבורה?

א. מת שנתייאשו מלקבורו

נפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סי' שע"ה סעי' ה):

הרוגי מלכות שאין מניחים אותם ליקבר, מאימתי מתחילין להתאבל עליהם? ... משנתייאשו לשאול למלך לקברו.

וא"כ בנד"ד, מכיון שהקרובים לא התייאשו מלקבורם (שהרי המו"מ עם המצרים על פיגוע החללים נמשך ללא הרף במשך חודשים ארוכים), עדיין לא חלה עליהם אבילות. ורק כשהובאו החללים לקבורה סופית, אז מתחילים שבעת ימי האבילות.

אך מאידך יש לומר אחרת, עפ"י מה שנפסק

שם בשו"ע (סעי' ד):

אם נתנו המת בארון ונתנוהו בבית אחר, לפי שדחתה העיר במצור – מתים לו מיד שבעה ושלושים, אעפ"י שדעתם לקבורו בבית הקברות אחר המצור. וסתימת הארון הוי כקבורה, וחל עליהם אבילות מיד.

וא"כ יתכן שגם במקרה שלפנינו, מכיון שטמנו את החללים בחול, אע"פ שלא התכוונו לקבורם בכך קבורה סופית ולא נהגו בהם כדרך שנוהגים במתים – דומה הדבר לנתינת המת בארון, והאבילות חלה על הקרובים מיד. וכך עולה מדברי הש"ך (ס"ק ה'), שכתב:

אבל במצור, מיד שנתנוהו בבית אחר וסתמו הארון, הוי כנתייאשו מלקבורו... מ"מ השתא במצור היא להו קבורה מעליותא לדידהו; שהרי אם תילכד העיר לא יקבורוהו בענין אחר.

בערוה"ש (סעי' ד) העיר על פסק זה של השו"ע; וכתב שאפילו לשיטת ר"ת, הסובר שסתימת הגולל אינה סתימת הארון, אלא הכיסוי באבן או בעפר (עי' כתובות ד' ע"ב תוס' ד"ה עד), וא"כ הנחת המת בארון אינה קבורה עדיין לשיטה זו

* טבת תשל"ד. תשובה לד"ר גבריאל וייל, ששאל בענין נפילת אחיו דניאל הי"ד במלחמת יום הכיפורים. נדפס ב"שבילין", תשל"ד, ומובא כאן מחדש עם תיקונים והוספות רבות.

החייבים באבילות, ולא די בייאוש של המטמינים. ומכיון שהקרובים לא ידעו דבר בשעת מעשה, דומה הדבר לייאוש שלא מדעת. ושם נאמר שאע"פ שאילו המאבד היה יודע היה מתייאש מיד – מכיון שלא ידע, לא הוא ייאוש לדעת אביי, דהלכתא כוותיה ביע"ל קג"ם (ב"מ כ"ב ע"ב).

מיהו כתב הש"ך (ח"מ סי' שנ"ח ס"ק א'), שרק באבידה אמרינן דייאוש שלא מדעת לא הוא ייאוש, משום שאם הבעלים היו יודעים היכן האבידה, לא היו מתייאשים, וכן תרומה והכשר זרעים צריכים ידיעה גמורה. ולפי זה יש לומר שבגד"ד – שגם הקרובים, אילו היו יודעים, היו מתייאשים – יתכן שייאוש שלא מדעת הוא ייאוש.

ואכן מסתבר שלא די לנו בייאוש של הקרובים, אלא זקוקים אנו לייאושם של הקרובים. וכדי לעמוד על ענין זה צריך להבין יותר לעומק את ההלכה התולה את האבילות בייאוש מקבורת המת. ומשמע שהקבורה (והוא הדין לייאוש ממנה) היא הקובעת את חלות האבילות. וצ"ע, מדוע לא חלה האבילות מיד עם המיתה. כי לכאורה המיתה היא שצריכה לקבוע את הצער ואת האבילות, ולא הקבורה.

ג. אבילות – לאחר המיתה או לאחר הקבורה?

שאלה זו, מתי בעצם חלה האבילות על הקרובים, תלויה במחלוקת שבין הראשונים: לדעת הרמב"ם (הל' אבל פ"א ה"ב), דיני אבילות חלים על האבל רק לאחר שנסתם הגולל, ולפני כן הכל מותר. אך לדעת הרמב"ן (תורת האדם, ענין מי שמתו מוטל לפניו, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' ע"ג, מובא בטור סי' שמ"א), גם לפני סתימת הגולל חלים על האבל חלק מדיני האבילות. ורק אותם דינים שאינם מאפשרים לו לטפל בקבורת המת, הם שאינם חלים עליו. וכדעת הרמב"ן נפסק להלכה בשו"ע (יר"ד סי' שמ"א סעי' ה').

ועיי' גשר החיים (ח"ב פרק ט"ו אות א') שעמד על סתירות רבות שנמצאו בענין אנינות ואבילות. ונעמוד רק על אחת מהן: מהתורה אסור לאונן לאכול קדשים; ומשמע

– מ"מ לענין תחילת חלות האבילות יש לראות בה, בתנאי המצור, כייאוש מלקבורו, והאבילות חלה מיד. ואף כאן יש לומר שאע"פ שאין זו דרך קבורה רגילה, מ"מ הרי זו כנתינת המת בארון מתוך ייאוש מלקבורו, ולכן מתחילים את האבילות מיד.

ויש להוסיף לדבריו, שהנה השו"ע עצמו (סי' סס"ב סעי' א') פסק:

הנחתו מתו בארון ולא קברו בקרקע – עובר משום מליץ את המת.

וא"כ השו"ע עצמו בוודאי אינו רואה את הנחת המת בארון כקבורה, אלא כייאוש מלקבורו, ובכל זאת האבילות חלה מיד על הקרובים.

ומסתבר שכיסוי המת בחול עדיף מהנחתו בארון; שהרי ע"י כך יוצאים ידי חובת קבורה גם לדעת ר"ת (שהובאה לעיל). וא"כ חובת האבילות צריכה לחול על הקרובים מיד עם הסמנת ההרוגים בחול. ומכיון שדבר הנפילה והקבורה לא נודע לקרובים אלא בשוב השבויים ממצרים, כעבור חודש וחצי, שהם יותר מאשר ל' יום – הרי זו שמועה רחוקה, ואין הקרובים חייבים באבילות אלא שעה אחת בלבד (עי' שו"ע סי' ת"ב סעי' א').

והבעיה הניצבת לפנינו היא: האם לראות בהטמנת החללים בחול דין של קבורה או דין של ייאוש, כפי שיתברר להלן; או לא זה ולא זה, וא"כ אין כאן שמועה רחוקה, ועליהם לשבת שבעה ימי אבילות.

ג. ייאוש – של הקרובים או של הקרובים?

אחת האפשרויות שהעלינו (לעיל אות א') היא שהטמנת החללים בחול תיחשב לייאוש מלקבורם. וזאת משום שאע"פ שבוודאי דעתם של המטמינים היתה לפנותם לכשיתאפשר הדבר – בתנאי המצור בו נמצאו לא ידעו מתי וכיצד יתאפשר הפינוי; ולכל המאוחר עם נפילתם בשבי, התיאשו מלפנותם עוד. אך גם אם נאמר כך, יש לומר שכדי שיחול כאן דין ייאוש, הייאוש צריך להיות של הקרובים,

שבין רש"י ותוס'.

כמו כן היה מקום לומר שהדבר תלוי במחלוקת ר"ת והרא"ש (ברכות י"ח ע"א), בדינו של קרוב שאינו מטפל בקבורה: לדעת ר"ת (סד"ה ואינו), אין הוא חייב באנינות. וכך נהג ר"ת עצמו כשמתה אחותו, ובעלה עסק בקבורתה. ואילו לדעת הרא"ש (ברכות פ"ג ס"ג ג') הוא חייב באנינות. אך למסקנה נראה שאין קשר בין הדברים, כמו שכתב הטור (יו"ד ס"ג שמ"א) שטעמו של הרא"ש הוא משום דלא פלוג. וא"כ אין זו מחלוקת עקרונית בגדר אנינות.

ד. משמעותה של הגדרת האנינות כתחילת אבילות

לאור מה שאמרנו – שהאנינות היא תחילת אבילות, אלא שפטרו את האונן מכל מה שעלול להפריע לו בטיפול בקבורת המת – מסתבר שפטרו את האונן רק ממצוות העשה של האבילות (כגון: קריעה, נעילת הסנדל וישיבה על הקרקע); אך במצוות הלא-תעשה של האבילות (כגון: תלמוד תורה ודברים שבצינעה) – הרי הוא חייב. וכן כתב בשו"ת חכם צבי (סי' א' ד"ה וראיתי), שהאונן פטור רק ממצוות עשה, אך חייב במצוות לא-תעשה (ולכן יש עליו זיקת ייבום, למשל). וכתב בטעם הדבר שרק עיסוק במצוות עשה עלול להסיח את דעתו של האונן מחובתו לקבור את המת, אך הימנעות ממצוות לא-תעשה אינה עלולה לגרום להסחת דעתו. ורק בשר ויין אסרו עליו, משום שאלה מעוררים שמחה, ועלולים להסיח את דעתו מחובתו.

משום כך, אם קרובי המת נמצאים במאסר, אין אנינות חלה עליהם (שו"ע יו"ד ס' שמ"א סעי' ד'). וזאת משום שאינם יכולים לעסוק בקבורת המת, ואין טעם לפטור אותם מקיום מצוות. וצ"ע אם קרובים הנמצאים במאסר יתחייבו באבילות מיד. שהרי לפי מה שכתבנו, כל העיכוב בחלות האבילות הוא מדין אנינות; וא"כ כשאין אנינות, יש אבילות, וצ"ע. ושמא יש לומר שאעפ"י שלא חל עליהם דין אונן, מ"מ גם דין אבילות עדיין לא יחול עליהם. וזאת מכיון שיש קרובים אחרים שעדיין לא חלה

שאנינות היא אבילות. אך למעשה, הלכות אבילות (כגון: חליצת נעליים וישיבה על הקרקע) לא חלות עליו אלא לאחר הקבורה. וקשה: הרי מהתורה הוא אבל מיד עם המיתה, ומדוע אינו חייב באבילות מיד?

ולענ"ד יש לומר שלדעת הגאונים (מובאת בטור סי' שצ"ה), הסוברים שאבילות היום הראשון היא מדאורייתא, האנינות היא האבילות מן התורה, והיא מתחילה מיד עם המיתה, ונוהגת מן התורה יום אחד בלבד. ומן התורה אין הדרכה מסויימת כיצד לנהוג אבילות, ולא הוזכרו בה דיני אבילות אלא לענין אכילת קדשים. ומכיון שלפני הקבורה האבל טרוד במצוות קבורה, קבעו חז"ל שדיני האבילות המפורטים בקבלה (יחזקאל כ"ד) יחולו רק לאחר הקבורה, ויימשכו שבעה ימים. וליום המיתה, וכן לתקופה שבין המיתה לקבורה, קראו חז"ל: אנינות. אך לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. (ועי' תוס' מו"ק כ"ג ע"ב ד"ה ואינו; דברי יחזקאל סי' י"ז, בעיקר אות ו').

ולפי זה יתכן לומר שבאמת עיקר האבילות היה צריך לחול מיד עם המיתה; שהרי האבלים מתאבלים על המיתה ולא על דבר אחר. אך מאחר שחלה עליהם המצוה לקבור את המת, ואסור להם להלין אותו – חל עליהם דין אונן, הפוסטרו אותם מכל המצוות, ובכלל זה בטלה גם מצוות אבילות. וכל זה כדי שיוכלו להתפנות למלא את חובתם, שהיא קבורת המת.

ולכאורה היה מקום לומר שהדבר תלוי במחלוקת שבין רש"י ותוס' (ברכות י"ז ע"ב): לדעת רש"י (ד"ה מי) אונן פטור ממצוות משום שטרוד במצוות הקבורה. ולדעת התוס' (ד"ה ואינו) אונן פטור משום כבודו של מת. ודברינו מתאימים יותר לכאורה לדעת רש"י. אך נראה שאין קשר בין הדברים, כי נראה ששניהם לדבר אחד נתכוונו, להטיל על האונן את האחריות לקבורת המת. ולא נחלקו אלא אם אחריות זו היא בבחינת "הותרה" לגבי כל המצוות (תוס'), או רק "דחוייה" לגביהן (רש"י). וצריך עיון בדברי השו"ע (סי' שמ"א סעי' ב') לענין תשלומין בתפילה, שם נאמר שפטור מתשלומין. וא"כ הפטור הוא בבחינת "הותרה". ולדברינו יש להסתפק אם יש לתלות הלכה זו במחלוקת

א) יסברו שחיוב האבילות מתחיל מיד לאחר המסירה לכתפים.

ומשום כך נפסק להלכה בשו"ע (סי' שע"ה סעי' ב'):
 מי שדרבן לשלוח המת למדינה אחרת לקבורו.

ואינם יודעים מתי ייקבר - מעת שיחזירו פניהם מללוח, מתחילים למנות שבעה ושלושים. ונתחילין להתאבל. וההולכים עמו מונים משויקבר.

וזאת משום שאלה ההולכים עם המת עדיין טרודים בקבורתו ואינם יכולים להתפנות ולקיים את מצוות האבילות; אך אלו שהחזירו פניהם ואינם טרודים יותר בקבורה, מיד חלה עליהם חובת האבילות.

אלא שצ"ע, מדוע לא נאמר כאן כדלעיל (אות ד'), שחובת האבילות לא חלה על חלק מהקרובים עד שתחול על כל הקרובים? ואולי מכיון שאינם במקום אחד, חילקו את דינם של אלו משל אלו. ואולי גם ר"ת (מובא לעיל אות ג'), שהיה בעיר אחרת, ובכל זאת סבר שאינו אונן, החל באבילות מיד! אך באמת חלקו עליו הראשונים.

ויש להקשות על הסבר זה: מדוע אבל אסור בתפילין גם ביום הראשון לקבורה, הרי עיקר אבילותו היא היום הראשון למיתה, ורק בגלל אנינותו נדחו הלכות אבילות לאחר הקבורה? ולכאורה יש לתלות את תשובת שאלה זו במחלוקת הפוסקים מתי האבל פטור מתפילין: לדעת המהריט"ץ (בחיזושו, מובא בפת"ש סי' שפ"ח ס"ק א') הוא פטור ביום הראשון רק אם מת ונקבר באותו היום. ואילו האחרונים האחרים (מובאים בפת"ש שם) פוטרים מהנחת תפילין ביום הקבורה אף אם אינו יום המיתה. ולפי דברינו יש לומר שלדעת המהריט"ץ עיקר האבילות מתחיל עם המיתה, ולכן זהו היום הראשון. ולדעה החולקת האבילות מתחילה רק עם הקבורה, משום שרק ע"י קבורת המת בעפר מורגש מותו בעליל ומתחילה האבילות. ובגשר החיים (ח"ב פרק ט"ו אות ב') כתב שלמעשה יש לפסוק שפטור גם ביום המיתה וגם ביום הקבורה. ולדברינו יום המיתה הוא היום

עליהם האבילות, משום שאינם בתפיסה ויכולים לעסוק בקבורת המת. וכמו שמסתבר שלדעת ר"ת - הסובר שאם הקרוב אינו במקום המת או שיש קרוב אחר המטפל במת, לא חלה עליו חובת אנינות - גם אבילות לא תחול עליו עד שתחול על כל הקרובים.

וכן כתב הרמב"ן (תורת האדם, ענין מי שמתו מוטל לפניו, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' ע"ד), שהאונן אינו חולץ מנעל ואינו חייב בעטיפת הראש וכפיית המטה. וכתב בטעם הדבר, שאם אתה מחייבו בכך, אף עסקי המת נפסדין בכך. וכן כתב הרמב"ן בחידושו (מ"ק כ' ע"א ד"ה והני) שעיקר האבילות מתחיל עם המיתה. אך לדעת הרשב"א (מובא בשטמ"ק כתובות ד' ע"א ד"ה ובוועל), חיוב האבילות חל רק לאחר קבורה.

ה. הקשיים שיש בהגדרה זו

ויש להקשות על דברינו - שהאנינות היא תחילת האבילות - ממה שנפסק בשו"ע (סי' שמ"א סעי' ג') שהאנינות נפסקת מרגע שהמת נמסר לכתפים (המפקדים על סדרי הקבורה), ואעפ"כ האבילות לא חלה אלא מרגע הקבורה (סי' שע"ה סעי' א').

וכן יש להקשות ממה שנפסק בשו"ע (סי' שע"ה סעי' ו'), שם נאמר שאם מתחילה היתה דעתם לפנותו משם תוך שבעה ימים, אין מתחילין למנות את שבועת ימי האבילות עד שייקבר בקבר השני, אע"פ שבינתיים אין להם דין אונן. ולפי מה שיתבאר להלן (אות ט'), יש לומר שעדיין לא התחילה הקבורה, כיון שדעתם לפנותו; ולא תקנו אבילות אלא לאחר הקבורה, וצ"ע.

וייתכן שכך תיקנו חכמים, שהאבילות תתחיל רק מרגע הקבורה. כי בדרך כלל האנינות נמשכת עד אותו רגע, חוץ ממקרה מיוחד זה. וכן כתב בשו"ת משיב"דבר (ח"ב סי' ע"ב), שאע"פ שאינו אונן, גם אבילות עדיין לא חלה עליו. אך החולקים עליו (ע"י שו"ת יביע"אומר ח"ד סי' כ"ח אות

כשנודע להם, לא התייאשו, והחלו במו"מ על פינוי החללים. וא"כ לא חלה עליהם האבילות כל עוד הם טרודים בהבאת החלל לקבורה. ואין כאן שמועה רחוקה, כי דין אבילות יחול עליהם רק מרגע הקבורה הסופית. וזאת משום שכפי שביארנו (שם), עיקר דין הייאוש תלוי בקרובים, שהם החייבים באבילות, ולא בקוברים. ולפי זה יתחייבו בשבעת ימי אבילות מיום הבאת החלל לקבורה סופית בקבר ישראל.

ו. קבורה ללא כוונה

אלא שיש לדון בבעיה זו מנקודת ראות אחרת: כשנודע לקרובים על נפילתו של קרובם, ושהוא טמון בחול בשוחה שבמעוז, אמנם רצונם היה להעביר את הגופה לבית קברות מסודר, משום שזהו כבודו; אך סוף־סוף יש לומר שמן התורה יצאו ידי חובתם בקבורה זו, שנעשתה ע"י חבריו. ואין להחשיב אותם כאוננים שמתם מוטל עליהם לקבורו; שהרי מעיקר הדין מת מצוה קנה מקומו, ורק משום שחוששים לכבודם של החללים, שלא יישכח מקום קבורתם, מפנים אותם לבתי קברות קבועים (ע"י גשר החיים ח"א פרק כ"ו אות א'); אך אם ישאירו אותם במקומם לא יבטלו מצוות קבורה בהם. וא"כ אין הקרובים חייבים במצוות קבורה, ואין להחשיב אותם כאוננים בשביל כך, ומצוות אבילות חלה עליהם מרגע הקבורה הראשונה, שהיתה במעוז. ומכיון שעברו למעלה משלושים יום – הרי זו שמועה רחוקה, ואינם חייבים באבילות אלא שעה אחת.

ואף אם נאמר שהקוברים לא התכוונו בהטמנתם בחול לשם קיום מצוות קבורה, ועשו זאת רק כדי למנוע את ביזיונם של המתים ושל החיים גם יחד – כוונה זו גופא היא מצוות קבורה לצד אחד של הבעיה במסכת סנהדרין (מ"ו ע"ב):

איבעניא להו, קבורה משום בזיוא הוא (רש"י: שלא יתבזה לעין כל שיראוהו מת ונקרב ונבקע). או משום כפרה הוא? למאי נפקא מינה? דאמר לא בעינא

העיקרי, ולא יום הקבורה! ויש לומר שלכו"ע האבילות מתחילה במיתה, אלא שהקבורה היא כשעת חימום נוספת. וכמו שמצינו בגמ' (מ"ק כ"א ע"א) שאבל חולץ תפילין כשבאו פנים חדשות. וזהו דין מיוחד בתפילין, שתלו אותן בחימום, ולכן לא רק יום המיתה קובע אלא גם יום הקבורה. וכן פנים חדשות.

ועל דברינו – שהאבילות שהיתה צריכה לחול עם המיתה נדחית עד הקבורה – היה מקום להקשות מדברי הרא"ש (מ"ק פ"ג ס"ו צ"ו). לדעתו, מי שהיה קטן בזמן התחלת האבילות והגדיל תוך ל' – פטור מלשבת "שבעה" לאחר שהגדיל, דכיון דאידיחי אידחי. וא"כ גם בנוגע לאבילות נאמר דכיון דאידיחי משעת המיתה עד אחר הקבורה אידחי לגמרי! אך יש לומר שכך נתקנה האבילות לכתחילה, שתחול בעיקר עם הקבורה. ועוד יש לומר, שהרי דברים מסויימים נוהגים גם באונן, כגון דברים שבצינעה, רחיצה, שאילת שלום ותספורת, וכן לישב או לישן על מיטה (אם כי אין זה לכו"ע: ע"י שו"ע סי' שמ"א סעי' ה'), וא"כ אין כאן דיחוי לגמרי. וכענין זה מצינו בחול המועד, שהוא עולה למנין שלושים משום שנוהגים בו קצת מנהגי אבילות (כגון: כיבוס, תספורת ודברים שבצינעה). ועוד, אונן דומה לרגל, לפי מה שכתב שם הרא"ש, שלא אומרים במי שמת לו מת ברגל כיון דאידיחי אידחי, שהרי אין כאן דחיה כמו בקטן שאינו בר חיובא כלל, אלא דימא קא גרים. והוא הדין באונן: אמנם הוא בר חיובא, אלא שמצוות הקבורה גרמה לו לדחות את אבילותו.

ולפי זה יש לומר שרק הטירדה בקבורת המת דוחה את האבילות; וברגע שהתייאש ואינו טרוד עוד בקבורת המת, מיד חלה האבילות. וא"כ בנד"ד, הרי הקרובים לא ידעו כלל ועיקר מנפילתו של החייל, ולא שייך לומר שהתייאשו מלקבורו. וכפי שכתבנו לעיל (אות ב'), שבכה"ג ייאוש שלא מדעת לא הוי ייאוש. ואפילו לדעת הש"ך, הסובר שבכגון זה הוי ייאוש, כאן אי אפשר לומר כן; שהרי מיד

התקיימה בו מצוות קבורה. ומכאן יוצא שחובת האבילות חלה על הקרובים רק עתה; וצ"ע.

אולם עדיין יש מקום לשאול: מה בכך שמצוות קבורה היא מצוות עשה מן התורה? הרי אם זו מצוה שבין אדם לחבירו, אפשר למחול עליה כמו כל מצוה שבין אדם לחבירו (כגון: פריעת חוב, תשלומי נזיקין וכדו'). וא"כ מדוע אם ציוה שלא ייקבר, אין שומעין לו? ואולי לזה התכוון המאירי באמרו שהביזיון אינו רק שלו אלא גם של קרוביו. והייתי מוסיף שזה ביזיון למין האנושי בכללו. ולכן, אע"פ שזו מצוה שבין אדם לחבירו, אין שומעין לו, כי היא מצוה הנוגעת לציבור כולו ולא רק לאותו אדם.

ואכן מהרמב"ם עצמו משמע שזוהי מצוה שבין אדם לחבירו, שהרי כתב (הל' אבל פי"ד ה"א): מצוות עשה של דבריהם... ולהתעסק בכל צרכי הקבורה... ואלו הן גמילות חסדים שבגופו, שאין לה שיעור. אע"פ שכל מצוות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל "ואהבת לרעך כמוך"...

וכן כתב בספר המצוות (שורש א'). והקשה עליו הרמב"ן (שם) ממה שכתב הוא עצמו בספר המצוות (מ"ע רל"א):

שציונו לקבור הרגוי בית דין... והוא אומרו יתעלה "כי קבור תקברנו ביום הווא". והוא הדין בשאר מתים. כלומר, שייקבר כל מת מישראל ביום מותו. והסתירה גלויה: בספר המצוות (וכן בהל' אבל פי"ב ה"א) פסק הרמב"ם שקבורה היא מן התורה, ואילו כאן הוא כותב שהמצוה אינה אלא מדבריהם! ותירצו נושאי הכלים (בסהמ"צ, שורש א') שאמנם המצוה היא מן התורה, אולם היא חלק ממצוות גמילות חסד. ואולי יש להוסיף לדבריהם, שהתורה סתמה ולא פירשה אם מצוה זו היא בין אדם לחבירו או בין אדם למקום (כי כל איסור "לא תלין נבלתו על העץ" הוא משום "כי קללת אלהים תלוי", כלומר: שהפגיעה היא בה' שברא את האדם בצלמו, ולא באדם). ובאו חז"ל ואמרו שיש כאן גם קיום של מצוות "ואהבת לרעך כמוך" (אלא שלא ניתן למחול עליה, וכנ"ל). אך לשון הרמב"ם "מדבריהם" קשה קצת.

דליקבריה להווא גברא. אי אמרת משום בזיונא הוא, לאו כל כמיניה.

וכתב הרמב"ן (תורת האדם, ענין הקבורה ד"ה איבעיא, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' קי"ח) שמאחר שבעיה זו לא נפשטה – ספק איסורא לחומרא. כלומר, שמספק חוששים אנו לדעה זו שקבורה משום בזיונא. (וייתכן שזו גם כוונת הרמב"ם, הל' אבל פ"ב ה"א, ע"י להלן).

ולכאורה יש לתלות את השאלה הזאת במחלוקת האחרונים בענין קבורת נפל: המג"א (סי' תקכ"ו ס"ק כ') כתב שנפל צריך קבורה. ומה שמסופר בגמרא (פסחים ט' ע"א) מעשה בשפתחו של מציק אחד ברימון שזרקה נפל לבור – היא היא קבורתו. אך הגר"א (סעי' י' ד"ה ואסור) כתב להיפך, שמשם מוכח שנפל אינו צריך קבורה. ולהלכה נחלקו הדעות ביחס למצוות קבורה בנפל (ע"י לעיל סי' נ"ז אות ג'). והנה, לסוברים שנפל חייב בקבורה, אכן יש להוכיח משפתחו של המציק, שגם השלכה לבור שמה קבורה. אך גם לדעת הגר"א – שהוכיח מאותו מקרה שנפל אינו חייב בקבורה, שהרי השליכה אותו לבור ולא הביאה אותו לקבורה – יש לומר שזריקה לבור ללא כיסוי, אמנם אינה קבורה, אך כיסוי בחול שמה קבורה; והכוונה לא מעכבת. וצ"ע. עכ"פ לדעת המג"א בוודאי היא קבורה. והנה כתב הרמב"ם (הל' אבל פ"ב ה"א):

אם ציוה שלא ייקבר – אין שומעין לו; שהקבורה מצוה, שנאמר "כי קבור תקברנו".

גם הוא הכריע את בעיית הגמ' בסנהדרין לחומרא, אך טעמו לא ברור. הכס"מ והרדב"ז כתבו שפסק לחומרא בספיקא דאורייתא. והמאירי (סנהדרין שם ד"ה כבר) כתב שיש גם ביזיון לקרוביו של הנפטר, ולכן אין שומעין לו למחול על קבורתו. אך הלח"מ פירש שבעיית הגמ' הסתמכה על ההנחה שקבורה מדרבנן, ולכן הסתפקה אם היא משום ביזיון או משום כפרה. אך הרמב"ם פסק שזו מצוה מן התורה, ולכן אין מקום להסתפק כלל. ואכן לשונו של הרמב"ם היא: "שהקבורה מצוה". ולכאורה מכיון שמצוות הקבורה היא מן התורה, יוצא שנדרשת כוונה לשם קיום המצוה, וללא כוונה כזו, לא

אות ס"ב). והוכיח את הדבר מקושיית הגמרא (קידושין ל"ט ע"ב) בענין מי שאמר לו אביו הבא גוזלות ועלה לבירה ומת. והגמרא מקשה ממקרה זה על הבטחת התורה לאריכות ימים על קיום מצוות אלו. ומתוך כך מסיק ר' יעקב שאין שכר מצוה בעוה"ז. על כך מקשה הזרע אברהם: מדוע לא תירצה הגמרא שהבן מת מפני שלא כיוון לשם מצוה? וע"כ יש להוכיח מכאן שמצוות שבין אדם לחבירו אינן צריכות כוונה.

אמנם יש להעיר שייתכן שמצוות כיבוד אב ואם נחשבת למצוה שבין אדם למקום (עי' מנ"ח מצוה ל"ג ס"ק א' בסופו). וצריך לומר שאף אם כיבוד אב ואם הוא מצוה שבין אדם למקום, סוף־סוף עיקר המצוה הוא התוצאה, שההורים יכובדו; ולכן אין צורך בכוונה לשם מצוה.

וכן יש להוכיח ממצוות לקט ושיכחה, שאדם מקיים אותן דווקא ללא כוונה. וכן ממה שלמדה הגמ' במסכת ב"ב (ט" ע"א) מן הפסוק "ונוגשייך צדקה", שגם מה שהגויים לוקחים מאיתנו בזרוע (כנראה שמדובר למטרות צדקה) נחשב לנו לצדקה. והיינו משום שהולכים אחר התוצאה. כמו כן נאמר שם שמי שנותן צדקה לעניים שאינם מהוגנים (בפשטות משמע שהמדובר ברמאים) אינו מקבל שכר. אך יש להעיר ממה שכתב הרמב"ם בפיה"מ לאבות (פ"ג מט"ו), וכן פסק החפץ־חיים (אהבת חסד פרק י"ג), שעדיף לתת סכום קטן להרבה אנשים מאשר סכום גדול לאדם אחד, למרות שיש יותר תועלת בסכום הגדול לאדם האחד. ומכאן שהולכים אחר העושה ולא אחר התוצאה של המעשה. מאידך, המהר"ל (נתיב הצדקה פרק ד' ד"ה אמר; חידושי אגדות ח"ג עמ' ס"א) חולק על הרמב"ם וסובר שמצוות הצדקה עדיף לתת סכום גדול לעני אחד מאשר לחלק אותו לעניים רבים. וצ"ע.

וכן אפשר להוכיח ממה שנאמר במסכת מגילה (ו' ע"א ע"ב, לפי גירסת הר"ח והירושלמי):

ר' יהודה נשיאה שדר ליה לר' אושעיא... שלח ליה:

קיימת בנו רבנו זמנתת לאביונים.

ואע"פ שכוונתו של ר' יהודה נשיאה היתה

עכ"פ מצוות קבורה היא גם מצוה שבין אדם לחבירו. והנפק"מ – שאינה צריכה כוונה, כמו שיתבאר להלן (אות ז').

ומו"ר הגר"י אריאלי זצ"ל (עיניים למשפט סנהדרין מ"ו ע"ב ציון ב') תירץ שהמצוה מהתורה חלה רק על הקרובים, ואינה חלה על כל אדם אלא במת מצוה. ורק מדרבנן יש חובה על כל אדם לסייע לקרובים לקבור את המת המוטל לפניהם. ולפי זה אפשר לומר שמצוות "ואהבת לרעך כמוך" כאן מתייחסת לקרוב, המצווה לקבור את המת המוטל לפניו; וכל מי שמסייע לו מקיים כלפיו את מצוות אהבת הרע. אך אפשר לומר שהכוונה היא למת עצמו, שהמסייע בקבורתו מקיים כלפיו את מצוות אהבת הרע. אלא שמחתורה מצוה זו מוטלת על הקרוב, ומדרבנן – גם על אחרים. אך כולם מקיימים בכך מצוה שבין אדם לחבירו.

מיהו האחרים, ובנד"ד החיילים שהיו במעוז, וודאי שהמצוה שקיימו היא מצוה שבין אדם לחבירו. ומהגדרה זו יש נפק"מ למשמעותה של הכוונה בקבורה, כפי שיתבאר.

ז. כוונה במצוות שבין אדם לחבירו

לאחר שהנחנו שמצוות קבורה היא גם מצוה שבין אדם לחבירו (לעיל אות ו'), יש מקום לומר שבמצוות שבין אדם לחבירו אין הכוונה מעכבת, גם לסוברים שמצוות צריכות כוונה. והדבר מוכח ממה שנאמר בגמרא (ר"ה ד' ע"א):

האומר, סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני – הרי

זה צדיק גמור.

וקשה, הרי לא נתכוון לשם מצוה (ולמ"ד מצוות צריכות כוונה לא קיים מצוה)! אלא ע"כ במצוות שבין אדם לחבירו ניתן לצאת ידי חובה גם בלא כוונה. וזאת משום שעיקר מטרתן היא לא עצם המעשה, אלא התוצאות שיש מהן לזולת; ולגבי התוצאות אין הכוונה מוסיפה ולא העדר הכוונה גורע.

וכן כתב בספר "זרע־אברהם" (להר"א לופטביר,

ואינם אוננים, אלא חייבים באבילות מרגע הקבורה, והרי זו שמועה רחוקה.

ואפילו אם נאמר שקבורה אינה מצוה שבין אדם לחבירו, בכל זאת מסתבר ללכת לפי ההגדרה שהגדרנו לעיל (אות ז), שכל מצוה שעיקרה אינו המעשה אלא התוצאה – אינה צריכה כוונה. שמכיון שהתוצאה היא העיקר, הרי היא הושגה גם בלא כוונה. וכן כתב בשו"ת בית הלוי (ח"ג סי' נ"א אות ג), שאם המצוה בקרבן היא שייאכל – הכוונה אינה מעכבת.

ובשד"ח (כללים, מערכת המ"ם כלל ס"ז, ח"ד עמ' 305) הובאה סברא שמילה אינה צריכה כוונה, משום שסוף-סוף הערלה הוסרה. וזוהי רצה להסביר את ההלכה שבמצוות שיש בהן הנאה, הכוונה אינה מעכבת (ר"ה כ"ט ע"א). וא"כ הוא הדין כאן, שהתוצאה – שהמת קבור – קיימת.

ומסתבר איפוא שהעיקר הוא שהמת יהיה קבור. ונפק"מ – שאפילו לאחר שקברוהו, אם נתגלה – חייבים לקבורו שוב. וא"כ אין מצוות קבורה צריכה כוונה. ולכן גם הקרובים יצאו ידי חובת קבורה בכך שסוף-סוף המת קבור, ואינם חייבים מעיקר הדין לפנותו ולקבורו במקום אחר. (ועיני מה שכתב בשו"ת "הר צבי", לטור אה"ע סי' א', בענין מצוות פריה ורבייה, ויש לומר שהוא הדין כאן. עי' לקמן סי' ס"ו אות ט').

ולכן גם בנד"ד יש ללכת אחר התוצאה, שהמת נקבר בפועל. וכן כתב בקובץ שיעורים (ביצה ו' ע"א אות כ"ה), והוכיח את דבריו מההלכה שקוברים מת ביו"ט ע"י גוי (שו"ע או"ח סי' תקכ"ו סעי' א'). ומשמע שיוצאים ידי חובת קבורה בגוי (וההסבר לכך – שהמצוה היא שהמת ייקבר ולא לקבור את המת, כדלעיל אות ז').

ט. קבורה זמנית

אלא שעל הנחתנו זו, שגם המצוה המוטלת על הקרובים אינה צריכה כוונה, יש להקשות מן ההלכה שנפסקה בשו"ע (סי' שע"ה סעי' ג'):
אם מפנין את המת ממקום למקום... אם בתחילה

למשלוח מנות ולא למתנות לאביונים, כיון שר' אושעיא היה עני – קיים בו מתנות לאביונים. וכן כתב בכלי-חמדה (סוף פר' ויחי) שבעבירות שבין אדם לחבירו, אם התכוון לרעת חבירו ויצאה מזה טובה לחבירו – אינו נענש (והסביר בזה את דעת אור-החיים, בראשית נ' כ' ד"ה ואתם, יעו"ש. ועי' מה שכתבנו בספר "מאהלי תורה" סי' כ"ה).

מיהו הגר"א וסרמן (קובץ שיעורים פסחים ח' ע"א אות ל"א) הוכיח מהגמרא (שם) ששליח מצוה, אם התכוון לתנאת עצמו, אינו נחשב שליח מצוה. והדברים אמורים אפילו במקום שהכוונה אינה מעכבת בו, כגון: באומר "סלע זה לצדקה על-מנת שיחיה בני". אולם נראה שבאמת מהלך הסוגיא הפוך מדבריו. והרי שם אמר רב אשי, שאם מתכוון לחפש מחט תוך כדי בדיקת חמץ, אינו נחשב שליח מצוה. והגמ' שואלת עליו מהאומר סלע זה לצדקה על-מנת שיחיה בני, ולומדת מכאן שגם בלא כוונה הוא נחשב שליח מצוה. והגמ' תירצה שהחשש הוא שמה אחר שיבדוק את החמץ יחפש גם את המחט, ואז יסתכן. מבואר איפוא שגם בלא כוונה נחשב הוא לשליח מצוה. ונראה לענ"ד שגם בבדיקת חמץ אין צורך בכוונה, כי העיקר הוא התוצאה, שהבית יהיה נקי מתמץ. ובמקום שהתוצאה עיקר – אין צורך בכך שהמעשה ייעשה מתוך כוונה. ואכן הגמרא שם (ח' ע"ב) רומזת לכך שעליה לרגל צריכה להיות לשמה, ולכן לא היו פירות גינוסר וחמי טבריא בירושלים. וצריך להבין, מה החילוק בין בדיקת חמץ, בה הבודק מקיים מצוה גם כאשר כוונתו לחפש מחט, לבין עליה לרגל כאשר כוונת העולה היא לאכול פירות גינוסר? ויש לומר שבעליה לרגל, עצם העליה היא המצוה, ולא התוצאה. ולכן מן הראוי שהעליה תהיה לשמה.

ה. כוונת הקרובים וכוונת הקוברים

ולפי מה שכתבנו יוצא, שמכיון שבשעת נפילתם של החללים לא נמצאו הקרובים במקום, והחייילים קבורים; אף שלא התכוונו לקיים בזה מצוות קבורה – מצוותם, שהיא מצוה שבין אדם לחבירו, אינה צריכה כוונה. ונמצא שנתקיימה בחללים מצוות קבורה; ואין הקרובים מחוייבים עוד במצוה מעיקר הדין,

רחוקה, אינם חייבים לשבת אלא שעה אחת בלבד.

ובספר זרכי-חסד (להרב אברהם אבידן שליט"א, עמ' קנ"ב-קנ"ג) מביא דין בנושא הנ"ל, וגם הוא כתב כדברינו בחלק מהדברים. ולעומת זאת הביא דעה חולקת, של הרב שריה דבליצקי שליט"א. ולבסוף כתב שהסכים עמו הגרי"ש אלישיב שליט"א.

מסקנות

- א. הטמנת חללים בחול בזמן שבו אין דרך אחרת לקבורם, יש לה דין של קבורה, ולא של ייאוש מלקבור.
- ב. דין "נתייאשו מלקבור" קיים דווקא כאשר האבלים מתייאשים, ולא די בכך שאנשים אחרים מתייאשים מהקבורה כאשר האבלים אינם יודעים על כך דבר.
- ג. האבילות מדאורייתא חלה בעצם ביום המיתה, אלא שעד הקבורה האונן פטור מרוב מצוות האבילות (בעיקר ממצוות העשה שבה), משום שהוא צריך להיות פנוי לעסוק בקבורת המת.
- ד. האבל פטור מתפילין ביום הקבורה, למרות שאינו יום המיתה ואין אבילות נוהגת בו מן התורה, מפני שהקבורה היא שעת חימום נוספת.
- ה. ייאוש מלקבור מפסיק את האנינות ומחייב באבילות מפני שהחל מאותו רגע האבלים אינם טרודים בקבורה.
- ו. קבורה בפועל, גם ללא כוונה לקיים בכך את מצוות הקבורה – יש לה דין קבורה לכל דבר.
- ז. הסיוע לקבורה, מצד אנשים שאינם קרובי משפחתו של הנפטר, אינה אלא מדרבנן.
- ח. גם לסוברים שמצוות צריכות כוונה, במצוות שבין אדם לחבירו הכוונה אינה מעכבת, מפני שהעיקר הוא התוצאה.
- ט. גם מצוות שבין אדם למקום, אם העיקר בהן הוא התוצאה, כגון: מילה, אכילת קדשים או כיבוד הורים, מסתבר שהכוונה אינה מעכבת בהן.
- י. מצוות הקבורה איננה מעשה הקבורה אלא שהמת

קבורה על דעת לפנותו כשיזדמן להם – מתחילין אבילות מיד. ואם פינהו תוך ז', חזרין ומונין משיקבר שנית. ואם לא פינהו עד לאחז ז', כבר עברה אבילותם. ואין מתאבלים עליו פעם אחרת. ואם מצוות קבורה אינה צריכה כוונה – אפילו כשהתכוונו לפנותו, הרי כבר הוא קבור ועומד, ונתקיימה מצוותו, וחלה עליהם אבילות. וא"כ מה בכך שפינו אותו בתוך שבעת ימי האבילות? אולם בלאו הכי יש להקשות קושיא אחרת: מאי שנא תוך ז' מלאחר ז'?

ואולי יש לומר שכל שבעת ימי האבילות הם זמן אחד (ואפילו לדעה הסוברת שהם תשלומין זה לזה), וכל שכוונתם לפנותו תוך ז', לא מיקרי עדיין סתימת הגולל, דסתימה העומדת ליפתח תוך ז' לאו סתימה היא.

ועוד יש לומר, שחלות האבילות תלויה גם בהחלטתם של האבלים לראות את המת כמי שנקבר קבורה גמורה; וכל עוד כוונתם לפנותו, עדיין טרודים הם בקבורתו, ולא חלה עליהם אבילות. אך אם כוונתם לפנותו אחרי ז' או שפינהו אחרי ז' – בטלה כוונתם, וחלה עליהם האבילות.

בין שני החסברים הללו היתה יכולה להיות נפק"מ למעשה, אילו בנד"ד היה נודע דבר הנפילה לקרובים תוך ז', והתכוונו לפנותו תוך ז', ואילו הקוברים לא התכוונו לפנותו תוך ז': לפי הטעם הראשון, שהכל תלוי בכוונת הקוברים, חלה עליהם אבילות מיד. ואילו לפי הטעם השני, שהכל תלוי בכוונת הקרובים, לא חלה עליהם האבילות מיד.

אך מאחר שבנד"ד נודע לקרובים כעבור זמן רב, וגם אז לא התכוונו לפנות את החללים מיד – חלה עליהם אבילות למפרע מרגע הקבורה.

תשובה

למעשה נראה שקבורת הנופל במעוז היא קבורה עפ"י ההלכה, ולכן חובת האבילות חלה על הקרובים מיד. ומכיון שהיתה זו שמועה

אינה קבורה לענין אבילות. אבל קבורה לזמן
שעולה על שבעה ימים, וק"ו קבורה לזמן שאינו
קצוב – דינה כקבורה גמורה.

יהיה קבור; ולכן אם המת נקבר ע"י אחרים,
הקרובים יצאו ידי חובה.
יא. אמנם קבורה זמנית (למשך פחות משבעה ימים)

סימן ס

קדיש ואבילות על אב גוי

"מקצת כבוד" (רמב"ם הל' ממרים פ"ה הי"א). מיהו
יש לדון אם יש לאב זה מעמד דומה קצת לרבו,
שהרי בזכותו הגיע לקיים תורה ומצוות. ואם כן,
משום כבודו, הבן רשאי לנהוג מנהגי אבילות,
כגון קריעה וכל דיני אבילות במשך מקצת יום
המיתה, כמבואר בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ב סעי' כ"ה).
ואף כי בוודאי יש לחלק בין רבו, שהוא
מישראל, לבין אב גוי – מ"מ יש ללמוד מרבו,
שגם מי שהביאו לחיי העולם הבא ראוי
להערכה. ולכן, עם כל ההבדלה בין ישראל
לעמים, גם אביו הגוי ראוי להערכה במידה
ידועה.

וצ"ע אם דינים אלו נאמרו רק על תלמיד-
חכם, משום כבוד תורתו של החכם, או שיש
להתאבל גם על מי שאינו תלמיד-חכם, אלא
שהוא חש שבזכותו למד תורה. ועיין פת"ש (סי'
רמ"ב ס"ק ט"ו) שכתב בשם שו"ת שער אפרים (סי'
צ"א) שגם מי שגייר גרים והכניסן תחת כנפי
השכינה, חייבים הם לקרוע עליו. משמע שאין
זה משום כבודו של החכם עצמו, אלא בגלל
הרגשתו של הגר שבזכות אותו אדם זכה
להיכנס תחת כנפי השכינה. וכמדומני שכן גם
נוהגים לומר בבן מאומץ, שנוהג קצת מנהגי
אבילות על אביו מאמצו אע"פ שאינו תלמיד-
חכם, משום שבזכותו התחנך והתגדל לתורה
ומצוות.

אמנם הגר"ע יוסף (ילקוט יוסף ח"ז סי' ח' סעי' ח')
הורה לבן מאומץ שלא יקרע על אביו מאמצו משום "בל
תשחית". והביא ראיה ממנהג ישראל שאדם לא מתאבל

ראשי פרקים

שאלה

- א. אבילות על מי שחינך לתורה
 - ב. אמירת "קדיש" על גוי
- מסקנות

* שאלה *

בשואה האיומה, שפקדה את עמנו באירופה,
נמלטה אשה יהודיה ומצאה מחסה בבית נוצרי.
בתום המלחמה נישאה האשה לאחד מבני
הבית. נולד להם בן, והיא גידלה אותו כיהודי.
גם האב הגוי סייע בחינוכו של הבן כיהודי, ואף
הסיע אותו פעמיים בשבוע ללימודי יהדות
(כשרבים מילדי הקהילה היהודית היו משתתפים בשיעורים
אלה רק פעם אחת בשבוע). הקהילה היהודית שם
היא ברמה נמוכה מאוד. האב נפטר והקהילה
קברה אותו בבית הקברות היהודי. לבני
המשפחה הורו לנהוג "שבעה". הבן, שעלה
בינתיים ארצה והינו יהודי שומר תורה ומצוות
כהלכה, נסע ללוויה, ושאלתו היא האם עליו
לנהוג "שבעה" כיתר בני המשפחה, וכן האם
עליו לומר "קדיש"; כי אותו בן מעריך מאד את
אביו שבזכותו הוא כיום יהודי שומר מצוות.

א. אבילות על מי שחינך לתורה

מבחינת ההלכה אין הבן חייב לשבת "שבעה"
על אביו הגוי, על אף שהוא חייב לנהוג בו

* אייר תשנ"ב.